

Παιδαγωγικό Θέατρο - Ορισμοί

της Αλίκης Κατσαβού

Οι περισσότερες μελέτες για τις “εκπαιδευτικές” παραστατικές τέχνες προέρχονται από το εξωτερικό. Σε αυτές συχνά παρατηρούνται διπλοί ορισμοί και ασάφειες ως προς το περιεχόμενο και τη φόρμα διαφόρων τεχνικών.

Καθώς παρατηρεί κι ο **James S. Catterall**¹ στην έκθεσή του με τίτλο «Έρευνα για το Δράμα και το Θέατρο στην Εκπαίδευση» το πρόβλημα οφείλεται στο ότι δεν έχουν δημιουργηθεί κάποια στάνταρτ προσδιορισμού των διαφόρων παραστατικών δραστηριοτήτων που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση.

Παράλληλα οι διάφορες μεταφράσεις - εδώ στην Ελλάδα τουλάχιστον - αποδίδουν με διαφορετικούς όρους τις ίδιες έννοιες και κάνουν δύσκολη την κατηγοριοποίηση και μελέτη τους.

Ξεκινώντας θα πρέπει να εντοπίσουμε το γεγονός ότι η ελληνική λέξη **δράμα** όταν μεταφέρεται στην Αγγλική γλώσσα προσδιορίζει το είδος εκείνης της δραστηριότητας στην οποία κανείς συμμετέχει ενεργητικά (δρα). Η λέξη θέατρο χρησιμοποιείται για το “θεώμενο”, γι’ αυτό που κανείς παρακολουθεί ως θεατής. Ήδη εδώ έχουμε μια πρώτη δυσκολία καθώς εμείς συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμαστε και τους δύο όρους με την ίδια περίπου σημασία.

Συγκέντρωση στοιχείων

Ας δούμε πώς προσδιορίζουν κάποιοι μελετητές τους όρους και τις φόρμες του θεάτρου στην εκπαίδευση, ξεκινώντας από την ξένη αρθρογραφία και βιβλιογραφία.

Ο **James S. Catterall**¹ δίνει τους εξής ορισμούς.

- **Δράμα στην τάξη (Classroom drama)**: Ο όρος αναφέρεται στη χρήση του δράματος στη σχολική τάξη. Μια τέτοια δραστηριότητα συνήθως καθοδηγείται από τον εκπαιδευτικό ή από τους ίδιους τους μαθητές και μερικές φορές περιλαμβάνει τη βοήθεια ή καθοδήγηση από έναν ειδικό στις παραστατικές τέχνες (άλλοι όροι: εκπαιδευτικό δράμα, εκπαιδευτικό θέατρο).

- **Δημιουργικό δράμα (Creative drama)**: Ο όρος αναφέρεται κυρίως στις αυτοσχεδιαστικές δραστηριότητες στις οποίες οι συμμετέχοντες εφευρίσκουν φανταστικές καταστάσεις και χαρακτήρες που τους επιλέγουν μόνοι τους, με ή χωρίς καθοδήγηση από τον εκπαιδευτικό ή τον καθοδηγητή. Η λέξη «δημιουργικό» αναφέρεται στην εφευρετικότητα που οι συμμετέχοντες φέρνουν στο δρώμενο, ενορχηστρωμένα ή αυθόρμητα.

- **Παιχνίδι Φαντασίας (Fantasy play)**: τέτοιες δραστηριότητες αφορούν πολύ μικρά παιδιά (έως 5 ετών) που παρουσιάζουν ένα μεγάλο ποσοστό εφευρετικότητας ακόμα και στις πιο χιλιοειπωμένες παιδικές ιστορίες.

- **Θεματικό Παιχνίδι Φαντασίας (Thematic fantasy play)**: είναι το δρώμενο που οδηγείται από κάποιο ή κάποια θέματα.

Απ’ την άλλη οι Jed H. Davis και Mary Jane Evans² προσδιορίζουν ως εξής τα διάφορα είδη:

- **Καθοδηγούμενο δράμα (Guided drama)**: που περιλαμβάνει το *Δημιουργικό δράμα (Creative drama)* ή *Παιδικό δράμα (Child drama)*.

- **Συμμετοχικό θέατρο/δράμα (Participation Theatre/Drama)**: που αφορά το δρώμενο στο οποίο συμμετέχουν και μέλη απ’το κοινό.

- **Θέατρο (Theatre)**: που περιλαμβάνει μόνο την καλλιτεχνική εκείνη φόρμα όπου το κοινό και οι ηθοποιοί είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένοι.

Κάποια διαφοροποίηση παρατηρούμε στον ορισμό της Dee Dickinson³ η οποία προσδιορίζει το **δημιουργικό δράμα (Creative drama)** ως τη δραστηριότητα όπου «οι μαθητές ακούν ή διαβάζουν μια ιστορία ή ένα ποίημα, ή ακούν ένα μουσικό κομμάτι, ή βλέπουν ένα πίνακα ζωγραφικής και σχεδιάζουν πώς να το αποδώσουν δραματικά. Αναγνωρίζουν ή αν χρειαστεί αναπτύσσουν την πλοκή, διαλέγουν χαρακτήρες, δημιουργούν ένα σκηνικό και αυτοσχεδιάζουν το διάλογο και τη δράση. Μαζί με τους θεατές (μαθητές που δεν είναι στο δρώμενο) κριτκάρουν την απόδοση, αποφασίζουν τι είναι καλό και τι πρέπει να βελτιωθεί και επαναλαμβάνουν εφαρμόζοντας τις προτεινόμενες αλλαγές. Κατόπιν κοινό και παίκτες αλλάζουν ρόλους. Πρόκειται για μια διαδικασία συνεργατική, που αναπτύσσει τη γρήγορη και αυθόρμητη σκέψη, την επίλυση προβλημάτων, την αυτοπεποίθηση και την παρουσία, τη συγκέντρωση, καθώς και ικανότητες κριτικής και αναλυτικής σκέψης».

Ο Sibel Tatar⁴ μπερδεύει λίγο ακόμα τα πράγματα λέγοντας ότι «παρόλο που αρκετοί όροι έχουν χρησιμοποιηθεί αναφερόμενοι στο **δράμα στην τάξη (Classroom Drama)** όπως: **δημιουργικό δρώμενο (Creative Dramatics)**, **εκπαιδευτικό δράμα (educational drama)**, **θεατρικά παιχνίδια (theater games)**, **κοινωνικοδραματικό παιχνίδι (sociodramatic play)**, **δράμα ρόλων (role drama)**, **παιχνίδι ρόλων (role play)**, οι όροι ομπρέλα που αγκαλιάζουν τους διάφορους τύπους αυτοσχέδιου και άτυπου δράματος που χρησιμοποιούνται στην τάξη είναι το **δημιουργικό δράμα (creative drama)** και **δράμα στην εκπαίδευση (drama in education)**».

Ο Bruce Robbins⁵ πάλι αναφέρει ότι: «Οι ειδικοί υπογραμμίζουν ότι η χρησιμοποίηση των δραματικών τεχνικών ως μέθοδος διδασκαλίας δεν είναι το ίδιο πράγμα με τη διδασκαλία της θεατρικής αγωγής. Το θέατρο είναι μια μορφή τέχνης που εστιάζει σε ένα προϊόν, μια παραγωγή έργου για ένα ακροατήριο. Το δράμα στην τάξη -συχνά αποκαλούμενο ως δημιουργικές δραματικές ασκήσεις για να διαχωριστεί από το θέατρο- είναι άτυπο και εστιάζει στη διαδικασία της δραματικής ενεργοποίησης προς χάριν του μαθητεύομένου όχι του κοινού. Στο **δράμα στην τάξη** δεν μαθαίνει κανείς για το θέατρο αλλά μαθαίνει μέσω του θεάτρου».

Ο Adam Blatner⁶ αναφέρει ότι «Το **παιχνίδι των ρόλων (role playing)** ένα παράγωγο του κοινωνικού δράματος (sociodrama), είναι μια μέθοδος για να εξερευνηθεί κανείς θέματα που σχετίζονται με σύνθετες κοινωνικές καταστάσεις. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για εκπαίδευση επαγγελματιών ή σε μια τάξη για την κατανόηση της λογοτεχνίας, ιστορίας ή ακόμα και των επιστημών».

Σύμφωνα με την Judith Kase-Polisini, ειδικό στο δημιουργικό δράμα, πρόκειται για μια ομαδική δημιουργία ενός έργου κάτω από τις οδηγίες ενός καθοδηγητή (αρχηγού), χρησιμοποιώντας τεχνικές θεάτρου όπως η παντομίμα και φωνητικούς αυτοσχεδιασμούς. (Polisini. The Creative Drama Book).

Η **Αμερικανική Ένωση για το δράμα και την Εκπαίδευση**, δηλώνει ότι «το δημιουργικό δράμα είναι επίσης αυτοσχεδιασμός, χωρίς έκθεση (σημ. εννοεί παράσταση) και προσανατολισμένο στη διαδικασία».

Στην επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας βλέπουμε ότι η θεατρολόγος **Χαρά Μπακονόλα**⁷ αναφέρει για τον **αυτοσχεδιασμό** και το **θεατρικό παιχνίδι** ότι «οι όροι θεωρούνται άλλοτε ταυτόσημοι, άλλοτε σημασιολογικά τόσο όμοιοι, ώστε να χρησιμοποιούνται σχεδόν αδιακρίτως από πολλούς ειδικούς. Σημαίνουν τη δραματική, δημιουργική ενεργοποίηση μιας ομάδας γύρω από κάποιο ερέθισμα (οπτικό, ακουστικό, απτικό, οσφρητικό, γευσιακό (sic) ή διανοητικό) που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, αφορά την ανθρώπινη πραγματικότητα. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η αυτοσχεδιαστική διαδικασία συμβαίνει να υπηρετεί, τη δραματοποίηση ενός κειμένου ή ακόμη και το στήσιμο μιας θεατρικής παράστασης». Για τη **δραματοποίηση κειμένου** η ίδια αναφέρει ότι «ο όρος δραματοποίηση στο θεατρικό χώρο σημαίνει κατ' αρχήν, τη μεταφορά ενός οποιουδήποτε λογοτεχνικού είδους στη σκηνή, χωρίς τη λογοτεχνική του μετάπλαση από κάποιο συγγραφέα-αναδημιουργό σε δραματικό κείμενο».

Ο καθηγητής θεατρολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών **Θόδωρος Γραμματάς**⁸ αναφέρει ότι το **θεατρικό παιχνίδι** είναι «η πιο ολοκληρωμένη και σύνθετη μορφή θεατρικής εμπύχωσης...» και ότι «...ουσιαστικά πρόκειται για παιχνίδι, όπως άλλωστε δηλώνει ο τίτλος του» ενώ παράλληλα «διαθέτει και στοιχεία τα οποία ανάγονται στο χώρο του θεάτρου. Αρχικά είναι "δράση" με την ουσιαστική σημασία της έννοιας στο θέατρο». Αναφέρει ακόμα ότι «η πιο σημαντική σχέση του παιχνιδιού προς το θέατρο και το δάνειο απ' αυτό είναι η έννοια του "ρόλου". Το παιδί που μετέχει σ' ένα θεατρικό παιχνίδι, μετέχει σε μια φανταστική, ψευδαισθητική κατάσταση την οποία συνειδητοποιεί και την οποία επιδιώκει, με στόχο την έκφραση, την απελευθέρωση και τελικά (έμμεσα) την αισθητική και παιδαγωγική του καλλιέργεια. Αυτό συντελείται με τη βοήθεια του "θεατρικού ρόλου" δια του οποίου το παιδί, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού, μετατρέπεται σε "δρων πρόσωπο" και αποκτά τα χαρακτηριστικά εκείνα που απαιτεί ο "ρόλος" και η ομάδα στην οποία εντάσσεται λειτουργικά». Ο ίδιος αναφέρει για τη **δραματοποίηση** ότι «σε θεωρητικό επίπεδο, σημαίνει τη μεταγραφή και απόδοση ενός μη δραματικού κειμένου, με όρους και κώδικες θεάτρου, με τελικό στόχο την πρόσληψή του, ως τέτοιο, από τη συνείδηση ενός θεατή και όχι αναγνώστη».

Ο **Λάκης Κουρετζής**⁹ αναφέρει ότι «ο όρος "**θεατρικό παιχνίδι**" έχει μεγάλη κατανάλωση στις μέρες μας. Το περιεχόμενο όμως του θεατρικού παιχνιδιού δεν είναι πάντα το ίδιο. Όσοι χρησιμοποιούν τον όρο σπάνια εννοούν το ίδιο πράγμα, το αυτό περιεχόμενο. Δύσκολα συλλαμβάνουν τη συνθετότητα ενός ολοκληρωμένου θεατρικού παιχνιδιού. Κάθε απόπειρα "μεταμφίεσης" και αναπαράστασης κάποιου "μύθου", παιχνίδια κίνησης και έκφρασης δεν είναι ή δε φτάνουν να συνθέσουν ένα πλήρες θεατρικό παιχνίδι. Η μορφή και η δομή ενός ολοκληρωμένου θεατρικού παιχνιδιού αποτελείται από τέσσερις φάσεις και

άπειρες τεχνικές και στηρίζεται σε τέσσερα βασικά επίπεδα (όπως άλλωστε, ολόκληρη η θεατρική πράξη): α. Ψυχολογικό, β. Κοινωνικό, γ. Αισθητικό, δ. Παιδευτικό».

Ο **Νίκος Γκόβας**¹⁰ παρατηρεί εύστοχα ότι «οι διάφορες έννοιες και όροι χρησιμοποιούνται με διαφορετική σημασία, τόσο ανάμεσα στους θεωρητικούς όσο και ανάμεσα στους “πρακτικούς” της θεατρικής τέχνης».

Ο **Κώστας Αμοιρόπουλος**¹¹ πιστεύει ότι «ο όρος “θέατρο στην εκπαίδευση” είναι ανεπαρκής. Ακόμα κι όταν τον χρησιμοποιούμε με την καλύτερη πρόθεση, μπορεί να μας αποπροσανατολίσει μέσα από την καθημερινή χρήση του και να μας κατευθύνει αποκλειστικά προς τη διδασκαλία θεατρικών δεξιοτήτων και γνώσεων». Υποστηρίζει ακόμα ότι ο όρος που χρησιμοποιείται στο εξωτερικό “**δράμα στην εκπαίδευση**” (ή εκπαιδευτικό δράμα) διαχωρίζει τον στόχο του θεάτρου στην εκπαίδευση από αυτόν του επαγγελματικού θεάτρου.

Η **Άλκηστις**¹² για τη **δραματοποίηση** λέει ότι: «δίνουμε στα παιδιά ευκαιρία να εκφραστούν δημιουργικά δηλαδή να πουν τις ιδέες τους, να φτιάξουν ένα παραμύθι, μια ιστορία, να ζωγραφίσουν τα πρόσωπα, να συζητήσουν γι’ αυτά, ν’ αποφασίσουν τι ρόλο θα παίξει ο καθένας, να δώσουν διάφορες λύσεις στην ιστορία τους, ώστε να διαλέξουν την καλύτερη, να αναπτύξουν διαλόγους ελεύθερα και αυθόρμητα, να εμπλουτίσουν το έργο με μουσική, λογοπαίχνια (sic), ποιήματα, κλπ., να ετοιμάσουν πολύ απλά κοστούμια και σκηνικά, απ’ το τίποτα».

Στα Πρακτικά για τη Συνδιάσκεψη 2000 για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, ο **John Somers** αναφέρει ότι το **Εκπαιδευτικό δράμα (Drama in Education)** απαιτεί μια ατμόσφαιρα διάθεσης για παιχνίδι. Πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι να παίξουμε με ιδέες, με τα σώματά μας, με τη φωνή, με τον εαυτό μας και με τους άλλους. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το παιχνίδι των παιδιών και το θέατρο αποτελούν τα δύο άκρα μιας γραμμής. Το εκπαιδευτικό δράμα καταλαμβάνει το πεδίο ανάμεσα τους. Η διαφορά είναι ότι το δράμα πραγματοποιείται με την παρέμβαση του εκπαιδευτικού.

Στην ίδια πηγή επίσης η **Γιάννα Πιπούλη**, μεταφράζει τον όρο **Theatre in Education** ως **Θεατροπαιδαγωγικές ομάδες στην εκπαίδευση**. Προσδιορίζει δε μέσα από σχετική βιβλιογραφία ότι τα προγράμματα των Θεατροπαιδαγωγικών ομάδων στην εκπαίδευση δεν είναι μια απλή παράσταση στο σχολείο αλλά ένα πρότυπο δραστηριοτήτων που ενώ έχουν σχεδιαστεί από τις ομάδες εμπεριέχουν το απρόβλεπτο και ολοκληρώνονται μέσω αυτού στις πρόβες των παιδιών.

Οι ορισμοί και προσδιορισμοί των διαφόρων τεχνικών είναι ατελείωτοι, σχεδόν όσοι και αυτοί που εφαρμόζουν το θέατρο στη διδασκαλία και στο σχολείο. Γι’ αυτό και θα περιοριστώ σε όσους μέχρι τώρα ανέφερα καθώς είναι ενδεικτικοί των διαφόρων αντιλήψεων και τάσεων.

Συμπέρασμα

Μέσα απ’ όλη αυτή την έρευνα και καταγραφή διαφαίνεται καθαρά το πρόβλημα των πολλαπλών ορισμών για τις τεχνικές που εφαρμόζουν το θέατρο στην εκπαίδευση. Κάθε απόπειρα για κατηγοριοποίηση και ομαδοποίηση των διαφόρων “τεχνικών” μοιάζει να συμβάλει απλώς περισσότερο στη σύγχυση καθώς αποτελεί μια ακόμα “εκδοχή των πραγμάτων”. Ο δρόμος είναι εξαιρετικά μακρύς και ο μόνος τρόπος να τον περπατήσουμε είναι συμφιλιώνοντας μέσα μας όλες αυτές τις άλλοτε συμπληρωματικές και άλλοτε συγκρουόμενες απόψεις.

Το μόνο σίγουρο είναι ότι το θέατρο θα εξακολουθεί να είναι θέατρο όσες μάσκες κι αν του φορέσουμε. Και αυτό το θέατρο και όχι το ποικιλοπροσδιοριζόμενο, θέλουμε να γνωρίσουμε στα παιδιά μας μέσα στη σχολική πραγματικότητα. Ας μάθουμε λοιπόν το θέατρο και τα στοιχεία που το γεννούν, με την ψυχή και όχι με το μυαλό και ας αφήσουμε τους θεωρητικούς να καταγράψουν αυτό που οι καλλιτέχνες και οι παιδαγωγοί κάνουν. Ίσως χρειαστεί να περάσουν ακόμα πολλά χρόνια για να φύγει η ομίχλη και ο χρόνος είναι πολύτιμος για να αναλωνόμαστε με διευκρινίσεις όσο τα πράγματα γεννιούνται και αναπτύσσονται μέσα στη δράση όλων εμάς που ασχολούμαστε με τις εφαρμογές του θεάτρου στην παιδεία.

Μια προσωπική αντίληψη

Νομίζω τελικά ότι για να αποφύγει κανείς την σύγχυση για όλες αυτές τις “τεχνικές” πρέπει να ξαναγυρίσει στα πρωταρχικά στοιχεία που δημιουργούν μια θεατρική πράξη. Κι αυτά είναι:

- 1) ο **αυτοσχεδιασμός** (με κίνηση, λόγο ή και τα δυο),
- 2) η **υποκριτική** (ή έκφραση),
- 3) η **σκηνοθεσία** (διδασκαλία, εμπύχωση), και φυσικά
- 4) το “**δραματικό**” **κείμενο** (θεατρικό, μη-θεατρικό, αυτοσχέδιο).

Όλα όσα εξετάσαμε σε αυτό το άρθρο και στα οποία δόθηκαν τόσες πολλές ονομασίες γεννήθηκαν από τα παραπάνω. Ο καθένας ένιωσε απλώς την ανάγκη να δώσει μια ονομασία σε αυτό που έκανε και έτσι γεννήθηκε... το χάος. Δεν το αναφέρω αυτό ως κατηγορία, είναι απλά μια διαπίστωση.

Έτσι με βάση όσα έχω ήδη αναφέρει παραπάνω στο **πεδίο του αυτοσχεδιασμού** συναντούμε τις εξής παραλλαγές: Δημιουργικό δράμα (Creative drama), Παιχνίδι Φαντασίας και Θεματικό παιχνίδι Φαντασίας (Fantasy play & Thematic fantasy play), θεατρικά παιχνίδια, δράμα ρόλων και παιχνίδι ρόλων (role drama & role play) κοινωνικό δράμα ή κοινωνικοδραματικό παιχνίδι (sociodrama ή sociodramatic play), θεατρικό παιχνίδι (Κουρετζής, Μπακονικόλα, Γραμματάς) καθώς και άπειρες άλλες που χάριν συντομίας δεν αναφέρθηκα σε αυτές στο άρθρο μου αυτό (μανδύας του ειδικού, image theatre, θέατρο forum, κ.α.).

Στα **πεδία θεατρικής έκφρασης, υποκριτικής και σκηνοθεσίας** συναντούμε τις εξής παραλλαγές: Δράμα στην τάξη (classroom drama), καθοδηγούμενο δράμα (guided drama), συμμετοχικό θέατρο/δράμα (participation Theatre/Drama), μαθητικό θέατρο, εκπαιδευτικό δράμα/θέατρο, θέατρο στην εκπαίδευση, κ.ά.

Στο **πεδίο δημιουργίας θεατρικού κειμένου** έχουμε τη δραματοποίηση (όχι όπως την ορίζει η Άλκηστις που εμπίπτει στο πεδίο του αυτοσχεδιασμού αλλά περισσότερο όπως η Χ.Μπακονικόλα κι ο Θ.Γραμματάς), τη θεατροποίηση και τη συγγραφή πρωτότυπου κειμένου.

Καταλήγοντας θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι όλες οι δραστηριότητες που περιέγραφα στο άρθρο αυτό, δημιουργήθηκαν με σκοπό αφ' ενός την εξοικίωση των μαθητών με την τέχνη του θεάτρου και αφ' ετέρου τη χρήση τους από τον εκπαιδευτικό ως εκπαιδευτικά εργαλεία. Πιστεύω λοιπόν ότι γι' αυτές τις δραστηριότητες του εφαρμοσμένου στην εκπαίδευση θεάτρου, ο όρος «Παιδαγωγικό Θέατρο», είναι πλήρης καθώς εμπεριέχει τον σκοπό της χρήσης τους που είναι παιδαγωγικός.

Πηγές

1 James S. Catterall, *Research on Drama and Theater in Education, 2002, Learning in the Arts and Student Academic and Social Development, Arts Education Partnership*, <http://www.aep-arts.org>

2 Jed H. Davis και Mary Jane Evans, *Theatre, Children, and Youth*,

3 Dee Dickinson, *Learning Through the Arts, 1997, New Horizons for Learning*,

<http://www.newhorizons.org>

4 Sibel Tatar, *Dramatic Activities in Language Arts Classrooms: Resource Summary, 2002, ERIC Digest, ED469926* <http://eric.indiana.edu>

5 Bruce Robbins, *Creative Dramatics in the Language Arts Classroom. ERIC Digest Number 7, [1988]. [ED297402],* http://www.ed.gov/databases/ERIC_Digests/ed297402.html

6 Adam Blatner, *Role Playing In Education, 1995 αναθεώρ.2002,*

<http://www.blatner.com/adam/pdntbk/rlplayedu.htm>

7 Χαρά Μπακονικόλα, *Θέατρο & Σχολείο - Η θεατρική σχολική δημιουργία, τεύχος 20, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς – τμήμα θεατρικών σπουδών παν/μίου Αθηνών, Αθήνα, 2002*

8 Θόδωρος Γραμματάς, *Θέατρο και παιδεία, Αθήνα 1998, εκδόσεις Νηρηίδες*

9 Λάκης Κουρετζής, *Το Θεατρικό Παιχνίδι, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1991*

10 Νίκος Γκόβας, *Το θέατρο στην εκπαίδευση ως μορφή τέχνης και εργαλείο μάθησης: συναρπαστικές ισορροπίες. Το Θέατρο στην Εκπαίδευση: μορφή τέχνης και εργαλείο μάθησης, Εκδόσεις Μεταίχμιο 2001.*

11 Κώστας Αμοιρόπουλος, *Το θέατρο στην εκπαίδευση: μέθοδος ή μάθημα; Πρακτικά της 2ης Συνδιάσκεψης για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, Αθήνα, Δεκέμβριος 2001, επιμέλεια Νίκος Γκόβας, εκδόσεις Μεταίχμιο.*

12 Άλκηστις, *Η δραματοποίηση για παιδιά, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1999*

ΠΗΓΗ: Περιοδικό ΘΕΑΤΡΟμάθεια. Τεύχος 10ο (Μάιος-Αύγουστος 2005)